

Genteknologi og fødevarerforsyning i den 3. verden: Projektbeskrivelse

Skal – skal ikke? Sådan indledes et nyt arbejdsrapport fra Danida, der diskuterer potentialer og risici ved bioteknologi anvendt på planter i udviklingslande. Det er spørgsmålet om, hvorvidt Danmark skal støtte udviklingen af gensplejsede afgrøder i 3. verdens lande, der oprindeligt er baggrunden for at Teknologirådet har taget emnet op. Debatten om gensplejsede afgrøder kan imidlertid ikke føres isoleret, men må inddrage et bredere fødevareteknologisk perspektiv: Fx, hvilke teknologier er der mest behov for; hvilke alternativer er der til gensplejsede afgrøder; og hvilke problemstillinger er ikke specifikke for gensplejsede planter, men er af mere generel karakter. Gensplejsede afgrøder i 3. verden udgør dog et spørgsmål af både aktuel og kontroversiel karakter, som kalder på en afklaring i forhold til dansk udviklingspolitik.

Baggrund

Foruden Danidas arbejdsrapport er der i den seneste tid udkommet en række andre toneangivende dokumenter vedrørende bioteknologi, herunder spørgsmålet om potentialerne ved gensplejsede afgrøder blandt fattige bønder i den 3. verden. Bl.a. UNDP's Human Development Report 2001 og Mæthedens Pris skrevet af Ebbe Schiøler og Per Pinstrup-Andersen. Konklusionerne i disse rapporter er bemærkelsesværdigt enslydende: Budskabet er, at den globale fødevarerproduktion ikke opfylder det ernæringsmæssige behov og endnu mindre vil kunne gøre det i fremtiden. Genteknologi udgør et stort potentiale for at kunne eliminere manglen på fødevarer og bør derfor snarest muligt tages i anvendelse som en del af løsningen på de fattige landes forsynings- og ernæringsmæssige problemer.

Danmark har hidtil holdt sig tilbage fra at inddrage genetisk modificerede afgrøder i sin udviklingsbistand på landbrugsområdet. Imidlertid har disse rapporter sat Danmarks politik på området under pres. Særligt UNDP-rapportens klare stillingtagen til fordel for at støtte introduktion af genetisk modificerede planter (GMP) i landbrugssektoren i 3. verdens lande stod i kontrast til Danidas politik på området, især fordi UNDP nyder stor respekt i Danmark og bakkes kraftigt op fra dansk side pga. sit fokus på de fattigste befolkningsgrupper.

“Vi vil ikke sætte grænser for teknologien” siger UNDP. Men det vil Danmark i høj grad, som det bl.a. kommer til udtryk i BioTIK-udvalgets rapport *De Genteknologiske Valg*; *“vi må i fællesskab udvise ansvarlighed og blive enige om nogle rammer for anvendelsen af teknologien”*.

Fra mange af Danmarks samarbejdslande i syd udtrykkes en forhåbning om, at genteknologi kan hjælpe dem til at forbedre fødevarerproduktionen til deres voksende befolkninger og afhjælpe fattigdom og fejlernæring. Men hvem er det, der på vegne af disse lande udtrykker deres ønsker og behov? Næppe de fattige småbønder. Og det er netop et af hovedproblemerne, mener Charles Spillane fra Zürich universitet. I hans rapport om problemerne omkring overførsel af landbrugsteknologi til udviklingslandene, skriver han, at han ikke har fundet et eneste eksempel på anvendelse af en partcipatorisk metode i forbindelse med gensplejsning. Hans konklusion er, at udviklingen styres af bioteknologiske løsninger skabt ud fra forskernes forestillinger om, hvad der kunne være nyttigt, og ikke af bøndernes krav og behov.

Når man fra dansk (og europæisk) side er veget uden om disse teknologier, skyldes det mange forhold. Dels en udbredt skepsis til, om det rent faktisk er adgangen til teknologi, der er hovedproblemet for ulandenes fødevarerforsyning. Dels risiko for negative konsekvenser for miljø, biodiversitet og sundhed. Dels frygt for, at disse teknologier vil fremme monopoliseringen indenfor fødevarerindustrien og dermed fratage lokale bønder i udviklingslandene rettigheder og kontrol med deres egen produktion.

Den ene dag udtrykker udviklingskommissær Poul Nielson bekymring for, om ulandene kan blive en slags forsøgskaniner for gensplejsede afgrøder. Den næste dag modtager direktør for Det Internationale Forskningsinstitut for Fødevarerpolitik Per Pinstrup-Andersen verdens fornemste fødevarerpris: Hans hovedbudskab er, at til trods for manges ubehag er GMP en nødvendig del af den pris, vi må betale for at sikre, at ulandenes befolkninger en dag kan blive mætte.

Danske forskere er delt i spørgsmålet. Nogle mener, at GMP kan have en afgørende positiv effekt i ulandene. Andre mener, at der eksisterer eller kan skabes et spekter af andre afgrøder der baseres på moderne bioteknologi, men ikke i sig selv er gensplejsede, og som kan sikre madforsyningen samt en mere varieret og nærende kost. Og endelig er der nogle, der slet ikke finder nye afgrøder og teknologier afgørende, men i stedet peger på politiske, økonomiske og infrastrukturmæssige årsager til den utilstrækkelige fødevarerforsyning.

De nævnte rapporter er derfor blevet udsat for kritik fra både forskere og miljøorganisationer. Kritikerne fremfører, at GMP ikke er nogen mirakelløsning jvf. fx *The Real Green Revolution* skrevet af Nicholas Perrott & Terry Marsden fra Cardiff University. Argumentet er, at der er mad nok i verden. Problemerne handler om handelspolitik, fordeling, social ulighed, politiske konflikter og mangel på infrastruktur i ulandene. Fx lever 78% af verdens underernærede børn i

lande med fødevareoverskud.

Det er også blevet fremført at nogle af disse rapporter repræsenterer en for snæver tilgang. Gensplejsede afgrøder bør analyseres som andet og mere end et spørgsmål om teknologiske muligheder eller risiko for spredning og sundhedsskader. Det er ligeså meget et spørgsmål om sociale og samfundsmæssige problemstillinger. Rapporterne fremhæver selv en række uløste problemer. Det handler om spørgsmål såsom intellektuelle rettigheder til plantegener. Eller om krav om forsvarlig dokumentation vedr. dyrkning mv. Spørgsmålet om dokumentation er blevet centralt i international handel, eftersom eksempelvis langt over halvdelen af de europæiske forbrugere ikke ønsker at spise gensplejsede fødevarer. Produkter fra 3. verdens lande, hvor der dyrkes gensplejsede afgrøder, vil derfor blive mødt med krav om dokumentation, som de færreste 3. verdens lande vil være i stand til at efterkomme.

Teknologirådet håber at kunne belyse spørgsmålet om den bioteknologiske strategi i udviklingspolitikken, specielt for at få afklaret rollen for gensplejsede fødevarer. Der lægges op til, at det sker gennem en tværfaglig tilgang, der inddrager såvel bioteknologiske, landbrugsteknologiske, sociale og samfundsmæssige problemstillinger. Udgangspunktet er, at det ser ud til at være det rette tidspunkt til konstruktiv dialog på tværs af de meget divergerende holdninger der hidtil har præget dette område. Selv de, der er skarpe kritikere af at introducere gensplejsede fødevarer i Danmark, bliver ofte vaklende i deres holdninger, når talen falder på den 3. verdens sultende befolkninger. I fødevareindustrien har man tilsyneladende taget ved lære af de dyrekøbte europæiske erfaringer mht. at presse gensplejsning igennem på markedet og er blevet mere åben overfor at lade forbrugernes ønsker være toneangivende. Der er med andre ord håb om, at der er skabt grobund for en debat på tværs af fastlåste "for og imod" holdninger.

Formål og projektidé

Danmark vil i nær fremtid blive tvunget til at træffe nogle valg med hensyn til anvendelse af genteknologi i ulande. Dels ift. hvorvidt vi skal støtte udviklingen af genetisk modificerede afgrøder tilpasset lokale forhold, og dels ift. om vi vil nægte at lade ulandenes fødevarer få adgang til vores markeder, hvis de kan være fremstillet vha. gensplejsning. Man kan sige, at Danmark skal finde sine ben med hensyn til den bioteknologiske strategi i udviklingspolitikken, og et afgørende spørgsmål vil i den forbindelse blive, om gensplejsede afgrøder skal være en del af strategien.

Emnet synes næste dagligt at aktualiseres yderligere: Fx er den nuværende sultkatastrofe i det sydlige Afrika årsag til, at fattige lande modtager gensplejset majs fra amerikanske hjælpeorganisationer, selvom det rummer problemer. Bliver kerner fra gensplejset majs brugt som såsæd, vil det gøre det vanskeligt at sælge landbrugsprodukter på oversøiske markeder. Og i Malaysia skal regeringen nu afgøre om genmodificerede afgrøder simpelthen strider imod Islam.

Spørgsmålet om bioteknologi i 3. verdens fødevareforsyning er et enormt problemområde som omhandler alt fra traditionel forædling til gensplejsning. Et utal af organisationer og forskningsinstitutioner over hele verden er beskæftiget med forskellige aspekter af bioteknologien. Teknologirådets bidrag i denne sammenhæng er at sætte fokus på en afgrænset og aktuel problemstilling og belyse denne ud fra et bredt tværfagligt perspektiv.

Teknologirådets projekt har til formål at vurdere, om dansk udviklingsbistand med fordel kan inddrage gensplejsede afgrøder i arbejdet for at forbedre levevilkårene for de fattigste befolkningsgrupper. I givet fald skal projektet vurdere om gensplejsning kan anvendes uden at komme i konflikt med øvrige principper for dansk udviklingspolitik og med dansk politik for international handel med gensplejsede fødevarer.

Projektet tager følgende 3 forhold op til diskussion:

1. Landbrugs- og miljøvurdering

- Øget høstudbytte og forbedret kvalitet: Hvad ved vi, man kan med gensplejsning på nuværende tidspunkt, og hvad er blot visioner for fremtiden? Hvad kan man nå ad andre veje?
- Hvilke landbrugstekniske forbedringer vil det være realistisk at gennemføre på lokalt niveau?
- Vil miljø, biodiversitet eller lokale sorter blive truet? Eller vil der kunne skabes en forbedring af den lokale diversitet?
- Hvad er muligheder, usikkerheder og risici i de nye bio- og genteknologier?

2. Samfundsmæssig, økonomisk, social, og kulturel vurdering

- Hvordan kan de "nye" afgrøder håndteres af og tilpasses til lokale socioøkonomiske systemer?
- Hvordan kan de tilpasses etiske, religiøse og kulturelle strukturer og hvilke barrierer vil der være?
- Har småbønder ressourcer til at udnytte den ny teknologi, og hvilke konsekvenser vil teknologierne få for skellet mellem de bedre stillede bønder og de fattigste?
- Kan lokale rettigheder og kontrol med såsæd, viden og udbytte sikres? Herunder, hvordan undgås afhængighed af vestlig bioteknologisk industri?

- Hvordan sikres forskning i afgrøder, der er relevante for lokale bønder?
- Findes der metoder, der sikrer at de nye afgrøder udvikles og indføres med udgangspunkt i bøndernes egne formulerede behov?
- Er mærkning og kontrol af gensplejsede afgrøder realistisk i ulandene? Har de eksempelvis ressourcer, lovgivning og systemer til at holde forskellige sorter adskilt?

3. Vurdering af genteknologi i relation til dansk udviklingsbistand

- Kan gensplejsning styrke vores landbrugsindsats på lokalt niveau indenfor en overskuelig fremtid?
- Understøtter gensplejsning de gængse principper for dansk udviklingsbistand fx
 - hensyn til lokal fundering,
 - partipatoriske metoder,
 - enkel teknologi,
 - fattigdomsorientering,
 - miljøhensyn
 - etiske principper,
 - forsigtighedsprincippet,
 - patentrettigheder.
- Hvilken rolle kan moderne bioteknologi spille i udviklingsbistanden, og i hvor høj grad kan gensplejsede afgrøder være en del af strategien?

Metode

Teknologirådet samler en mindre arbejdsgruppe bestående af eksperter primært indenfor forskningsverdenen og bistandsverdenen. Arbejdsgruppen søges sammensat således at en fastlåst for-og-imod-GMP diskussion undgås, og der sikres mulighed for en åben og søgende proces.

Arbejdsgruppen drøfter UNDP-rapporten samt anden relevant litteratur på området fx de i denne projektbeskrivelse nævnte: De Genteknologiske Valg, Mæthedens Pris, Danidas arbejdsrapport, The Real Green Revolution, og Spillanes rapport. Evt. inviteres forfatterne og/eller kritikere til at fremlægge deres synspunkter. Gruppen analyserer de fremførte argumenter i relation til de tre forhold opstillet ovenfor i afsnittet "Formål og projektidé". Indenfor hvert forhold opstilles en række spørgsmål til nærmere diskussion.

Der afholdes tre workshops, et for hver af ovenstående forhold, hvor eksterne eksperter fra en bredere kreds af interessenter (evt. også de nævnte forfattere) inviteres til at belyse og drøfte de af arbejdsgruppen opstillede spørgsmål. Der tilstræbes en vis kontinuitet blandt deltagerne i workshop'ene. På den baggrund vurderer arbejdsgruppen hvilken bioteknologisk strategi, der bør være gældende i dansk udviklingspolitik, og især om, og i givet fald under hvilke betingelser, dansk udviklingsstøtte med fordel kan udnytte GMP i lokal landbrugsproduktion uden at komme på kant med danske eller internationale principper for udviklingsbistand i øvrigt.

En videnskabsjournalist følger gruppens møder og workshops og refererer disse skriftligt overfor gruppen. Arbejdsgruppen kommenterer løbende journalistens arbejde således at dette undervejs tager form af den endelige afrapportering.

Formidling

Gruppens arbejde dokumenteres i en rapport. Gruppen tilstræber enighed, men konklusioner og udsagn i rapporten er ikke nødvendigvis udtryk for konsensus i arbejdsgruppen. Rapporten udtrykker således synspunkter, som arbejdsgruppen finder væsentlige at bringe frem, uden at de enkelte medlemmer af gruppen kan tages til indtægt for hvert enkelt af dem.

Der er ikke i den nuværende arbejdsplan taget konkret stilling til øvrige formidlingsinitiativer som fx orientering af Udenrigsudvalget, debatkonference, nyhedsbrevet Fra Rådet til Tinget eller pressemøde. Dette skyldes, at rapporten ikke nødvendigvis er en konsensusrapport, og det enkelte medlem af arbejdsgruppen bør derfor ikke bringes i en situation, hvor vedkommende skal forsvare de enkelte synspunkter i rapporten. Hvilke formidlingsinitiativer der er velegnede vil blive diskuteret af arbejdsgruppen undervejs i forløbet.

Fx kan arbejdsgruppens rapport danne udgangspunkt for en debatkonference eller flere mindre debatarrangementer med deltagelse af forskellige aktører og interessenter på området. Forbruger-/ miljø-/ humanitære organisationer kan inviteres til at drøfte arbejdsgruppens synspunkter set fra deres synsvinkel, enten ved fysiske møder eller via Teknologirådets hjemmeside. I begge tilfælde skal debatten styres af en person. Arbejdsgruppens medlemmer kan også inddrages. Deltagernes respons kan bearbejdes til en artikel på rådets hjemmeside, til et nyhedsbrev eller et indlæg i dagspressen, som et led i formidling af Teknologirådets projekt.

Rapporten kan også være afsat for debatarrangementer eller workshops for højskoleelever, som arbejder med den 3. verden, med Teknologirådet som samarbejdspartner for højskolerne.

Hvilke aktiviteter, der konkret bliver tale om, vil blive endeligt fastlagt i sidste fase af processen i dialog mellem arbejdsgruppen og Teknologirådet. Debat- og formidlingsaktiviteterne vil blive gennemført i et samarbejde mellem projektlederen og informationsprojektlederen. Teknologirådet vil afsøge alternative finansieringsmuligheder til dækning af sådanne arrangementer.

Projektorganisation

Arbejdsgruppen sammensættes som følger, men er selvsupplerende i den forstand, at den kan inddrage ekspertise, som den finder nødvendig og relevant for gruppens arbejde:

Jørn Olesen, rådgiver i Danida, TSA 1, landbrug;
Hans Hessel-Andersen, chefrådgiver i Danida, TSA 6, miljø;
Esbern Friis-Hansen, seniorforsker ved Center for Udviklingsforskning, afd. for People, Society & Nature;
Kim Carstensen, generalsekretær i Verdensnaturfonden og medlem af Danidas styrelse;
Kirsten Brandt, seniorforsker ved Danmarks Jordbrugsforskning, afd. Årsløv;
Christian Friis Bach, lektor ved Landbohøjskolen, Sektion for Økonomi.

Fra Teknologirådet deltager:

Søren Gram, projektleder;
Ida Leisner, informationsprojektleder;
Bjørn Bedsted, projektmedarbejder.

Derudover vil Sigga Madslund, videnskabsjournalist, deltage i arbejdsgruppens møder. Vivian Palm er Teknologirådets sekretær på projektet.

Tidsplan

Projektbeskrivelsen igangsættes på Teknologirådets bestyrelsesmøde den 1. oktober 2002. Derefter samles arbejdsgruppen og der udarbejdes en plan for arbejdsgruppemøder og workshops. Projektet afrapporteres i foråret 2003.